

Ольга Миколаївна ІВАНЕЦЬ,
здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії прокуратури України (м. Київ),
ivanetsola@gmail.com

УДК 342.951

МЕЖІ СУДОВОЇ ВЛАДИ В РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ СТРИМУВАНЬ ТА ПРОТИВАГ

Розкрито місце та роль судової влади в реалізації механізму стримувань і противаг, зокрема визначено межі здійснення правосуддя, в тому числі межі втручання судової гілки влади в діяльність інших гілок державної влади, а саме законодавчої та виконавчої, з метою забезпечення ефективної реалізації функцій держави та забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина. Проаналізовано особливості судової влади, які визначають особливе становище цієї гілки влади в державному механізмі (мова йде про незалежність, виключність, відкритість, підзаконність, владний характер повноважень, чітко визначену процесуальну форму). Визначено, що судовій гілці влади належить провідна роль в ефективній реалізації системи стримувань і противаг як гарантії реалізації базового принципу правової держави — поділу влади. Особлива увага приділена значенню Європейського суду з прав людини для забезпечення балансу і рівноваги в діяльності державних органів з огляду на можливість оскарження рішень національних вищих судів до Європейського суду з прав людини та обов'язковість виконання його рішень.

Ключові слова: суд, судова влада, законодавча влада, виконавча влада, межі судової влади, принцип поділу влади, система стримувань і противаг, державний механізм.

Судова влада покликана врегульовувати конфлікти між людьми, соціальними і державно-правовими інститутами, тому повинна незалежно від політичних вподобань та пріоритетів інших гілок влади здійснювати свою діяльність відповідно до державної мети досягнення та збереження соціального миру з допомогою правових методів, стримувати інші гілки влади і контролювати збереження рівноваги між інтересами держави та особи, перебування державної влади в правовому полі.

Така судова влада може існувати лише в умовах правової держави, в якій повною мірою забезпечується принцип поділу влади.

Необхідно відмітити, що поділ влади — це політико-правова доктрина, конституційний принцип, який лежить в основі організації влади демократичної держави і який виступає одним з основних принципів, на яких базується політична демократія; це теорія про співвідношення влад у державі, згідно з якою для ефективного функціонування держави необхідним є існування незалежних одна від одної гілок влади — законодавчої, виконавчої, судової [1, с. 41].

Монополізація і проникнення державної влади у всі сфери суспільного життя досить часто сприймаються як посилення влади, утвердження її стабільності. Однак монополізація державної влади не лише негативно відображається на житті суспільства, а й перешкоджає ефективному управлінню суспільними та державними справами.

У цьому розумінні саме теорія поділу влади пропонує механізм, який перешкоджає узурпації влади. Такий механізм передбачає поділ єдиної влади на декілька незалежних, але взаємопов'язаних влад, які могли б співпрацювати та контролювати одна одну.

Призначення теорії поділу влади полягає у виключенні можливості концентрації всієї повноти влади в руках одного органу чи особи, яка перетворилася б у необмеженого правителя, що видає закони, забезпечує їх виконання, карає у випадку неправомірної поведінки.

Реалізація принципу поділу влади виступає інституційним способом обмеження державної влади з метою захисту народного суверенітету, збереження прав і свобод громадян [2, с. 92]. Поділ влади в державному механізмі повинен служити гарантією від диктатури свавілля, забезпечувати баланс владних повноважень, тобто такий стан взаємної рівноваги органів державної влади, при якому кожному з них гарантується захист від посягань на його незалежність. При цьому самостійність кожної з гілок влади не повинна прирівнюватися до її автономності в державному механізмі чи до абсолютизації владних повноважень її органів.

У реалізації принципу поділу влади важливу роль відіграє саме система стримувань і противаг, мета якої полягає в уникненні небезпеки встановлення режиму необмеженої влади, що посягає на індивідуальну свободу.

Мета дослідження полягає у розкритті місця та ролі судової влади в реалізації системи стримувань та противаг, а також у висвітленні меж здійснення судової влади, в тому числі втручання в діяльність інших гілок влади з метою забезпечення ефективної реалізації функцій держави. Необхідно відмітити, що окремі питання стосовно меж реалізації судової влади були предметом досліджень таких учених, як В. Городовенко, Д. Луспенник, А. Селиванов, О. Семерак, О. Придачук та інші.

Межі судової влади бувають змістовні і процесуальні (процедурні). За сферою застосування змістовні межі судової влади поділяються на:

1) межі судової влади у відносинах з іншими гілками влади; їх встановлення тісно взаємопов'язане з механізмом стримувань і противаг, існуючими теоретичними і законодавчими підходами до розуміння місця та ролі судової влади в державному механізмі;

2) межі судової влади у відносинах із державою як абстрактним інститутом;

3) межі державної влади у відносинах з особою, людиною, суспільством [3].

Які ж загальні межі судової влади? На думку окремих учених, судова влада повинна обмежуватися законом і правом та здійснювати свою діяльність у встановлених Конституцією межах, відповідно до законів, які узгоджуються з Основним законом [3]. Таким чином, реальні межі діяльності та функціонування судової влади у відносинах з іншими гілками влади визначаються в Конституції. У ній також закріплені мінімальні та максимальні прояви судової влади у відносинах тріади “особа, суспільство, держава”, а також з усіма іншими гілками влади.

Правосуддя в Україні здійснюється судом як носієм судової влади за допомогою конституційного, цивільного, адміністративного, господарського та кримінального судочинства. Незалежно від процесуальних форм здійснення правосуддя, його конституційні основи проявляються в завданнях і принципах, закріплених в Основному законі нашої країни. При цьому визначальну роль відіграє цільова спрямованість процедури здійснення правосуддя. Ці принципи, виступаючи основними началами побудови судового процесу, значною мірою співвідносяться з метою правосуддя, під якою слід розуміти суспільно необхідний і бажаний результат процесуальної діяльності суду та інших учасників розгляду та вирішення справи. За своєю суттю принципи призначені саме для вираження процесуальних завдань і визначення методів їх здійснення [4, с. 151].

Конституційні основи правосуддя мають безпосереднє відношення до проблеми його ефективності. Це пов'язано з тим, що в конституційних завданнях судочинства знаходять своє вираження основні потреби та інтереси суспільства й оптимальна процедура розгляду та вирішення судових справ. Від ступеня практичної реалізації цих завдань залежить і рівень ефективності судової діяльності щодо здійснення правосуддя. Конституція України закріплює пріоритетну конституційну мету правосуддя — захист прав і свобод людини і громадянина. Ця мета поширюється також на юридичних

осіб як певних об'єднань громадян. Крім того, в нашій державі в рівній мірі захищаються всі форми власності, а зацікавлені особи (як фізичні, так і юридичні) наділені рівними процесуальними можливостями для відстоювання своїх суб'єктивних прав і законних інтересів у суді.

Чинне законодавство України встановлює єдність судової системи, але фактично це не є настільки очевидним з огляду на існування організаційно самостійних і процесуально незалежних одна від одної систем судів загальної юрисдикції, господарських та адміністративних судів, а також Конституційного суду України. Однак загальний обов'язок судів щодо захисту прав і свобод людини і громадянина, що є основною конституційною метою правосуддя, об'єднує всі ланки судової влади за їх суспільним призначенням у системі органів державної влади.

Варто зауважити, що закріплення меж здійснення судової влади відрізняється в різних правових системах, адже у тих державах, де відсутні конституції як єдині писані акти, межі судової влади формуються під впливом історичних факторів. Так, в англосаксонській правовій системі межі судової влади формувалися переважно на основі традицій та місцевих звичаїв [5, с. 20]. Тому природа, становлення, визначення та окреслення меж судової влади (мінімальних та максимальних проявів) у системі державної влади та у відносинах між особою, державою, суспільством залежить значною мірою від правової системи, правової традиції та культури кожної окремо взятої держави.

У системі державної влади особливе місце відводиться судовій гілці влади, яка відіграє суттєву роль у реалізації вищезгаданої системи стримувань і противаг, оскільки характеризується такими визначальними рисами, як самостійність, виключність, відкритість, підзаконність, владний характер повноважень, суворості процесуальна форма реалізації [5, с. 21]. Такі ознаки судової влади є важливими для визначення особливої ролі та значення цієї гілки влади в державному механізмі.

Незалежність суддів, в особі яких і здійснюється судова влада, є проявом самостійності останньої, яка діє незалежно від законодавчої та виконавчої влад. Самостійність судової влади проявляється в тому, що суди діють незалежно, не підкоряючись жодному державному органу.

Виключність судової влади полягає в тому, що жоден орган держави не має право приймати на себе функції та повноваження, які належать до компетенції судів. Держава наділяє лише суд легітимно використовувати владні повноваження у визнанні в процесуальному порядку особи винною у вчиненні правопорушення та притягненні її до відповідальності. Виключність судової влади передбачає також, що жодне судове рішення не може бути скасоване або змінене будь-яким державним органом, окрім суду. Змінювати їх чи скасовувати мають право лише вищі суди із дотриманням суворих процесуальних правил і гарантій, що забезпечують права та законні інтереси суспільства і держави.

Підзаконність судової влади означає, що судові органи діють виключно на підставі закону, підкоряються лише Конституції, а носії судової влади не мають права відступати в своїй діяльності від вимог процесуального законодавства. Незважаючи на те, що судова влада є незалежною, вона наділена суворо визначеною законом компетенцією, повинна бути правовою за своїм характером та обмеженою законодавчими рамками.

Владний характер повноважень суду — одна з обов'язкових ознак судової влади, яка проявляється в тому, що вимоги і рішення судів є обов'язковими для всіх державних органів, організацій та інших юридичних осіб і громадян. Рішення судів підлягають обов'язковому виконанню всіма органами держави, підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами і громадянами. Невиконання особою рішення, вироку, ухвали чи постанови суду або ж перешкодження їх виконанню тягнуть за собою притягнення до юридичної відповідальності.

У сучасних умовах призначення судової влади визначається демократичним, правовим і соціальним характером держави. Це означає, що судовій владі належить провідна роль у реалізації принципів верховенства права, забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Особлива роль суду як у механізмі державної влади, так і в системі стримувань і противаг визначається тим, що тільки органи судової влади здійснюють правосуддя. Саме в цьому полягають гарантії незалежності суду, а також забезпечення прав та інтересів людини і держави. Важливим є те, що суд не тільки реалізує принцип справедливості у правозастосовчій практиці, але й виступає як своєрідний арбітр у процесі законотворення. Одночасно суд виступає як своєрідне протиставлення двом іншим гілкам влади. Причому суд має певні переваги порівняно із законодавцем щодо встановлення правопорядку в державі. Так, у необхідних випадках суд може приймати рішення, керуючись не тільки буквою, а й духом закону — загальноприйнятими принципами права [6, с. 26].

Призначення судової влади в механізмі поділу влади полягає в тому, що органи судової влади на підставі чинного законодавства, керуючись принципом рівності всіх перед законом і судом, шляхом здійснення конституційного нагляду і судового контролю стримують інші гілки влади.

У сучасних умовах судова влада розширює свої функції і повноваження, все частіше виступаючи арбітром у суперечках між органами різних гілок державної влади, оскільки під час реалізації своєї компетенції органи виконавчої та законодавчої влади повинні діяти в рамках закону та наданих їм повноважень.

У взаємодії з іншими гілками влади судова влада повинна бути самостійною і сильною, добре підготовленою професійно, організаційно забезпеченою, наділеною високим статусом і діяти у процесуальному порядку, утверджуючи ідеї справедливості. Принцип незалежності є, безумовно, визначальним щодо місця та ролі суду в сфері державного управління. Такий принцип набуває особливого значення, оскільки саме в ньому концентрується ідея поділу державної влади, яка, в свою чергу, покликана забезпечувати втілення в життя ідеї верховенства права.

У науковій літературі відмічається, що роль та місце судової влади в системі сучасного державного устрою, заснованого на принципі поділу влади, визначається декількома моментами. Найбільш важливим виступає обсяг повноважень судової влади, від якого залежать межі судового захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб [7, с. 174].

Таким чином, забезпечуючи вирішення соціальних конфліктів відповідно до правових норм та виконання законів усіма членами суспільства, судова влада відіграє важливу роль в обмеженні законодавчої та виконавчої влад шляхом здійснення судового контролю за їх діяльністю.

Так, обмеження виконавчої влади реалізується шляхом судового контролю за діяльністю державних органів у рамках адміністративного судочинства. З допомогою такого контролю судова влада забезпечує захист прав громадян від зловживання владою, відновлення законності, правопорядку та прав потерпілих у результаті неправомірної діяльності органів управління, сприяючи дисциплінованій поведінці посадових осіб та підвищенню ефективності державного управління.

Отже, в правовій державі адміністративне судочинство одночасно виступає як спосіб захисту основних прав і свобод людини та як засіб забезпечення певного балансу між гілками державної влади і законності у сфері державного управління.

Щодо обмеження законодавчої влади, то в цьому випадку головним механізмом виступає конституційний контроль. Так, судова влада має право не застосовувати закони в процесі здійснення правосуддя, якщо вони суперечать Конституції. Таким чином, судова влада може обмежувати законодавчу владу, забезпечуючи реалізацію системи стримувань і противаг.

Отже, в сучасній державі судова влада виступає важливим протиставленням інших гілок влади і бар'єром для беззаконня. У той же час не варто забувати про те, що верховенство судової влади стосовно інших влад також є небезпечним, з огляду на її можливе свавілля та безконтрольність. Тому, говорячи про систему стримувань і противаг, необхідно пам'ятати, що судова влада одночасно виступає як суб'єктом, так й об'єктом обмеження владних повноважень держави. Так, парламент і президент

наділені компетенцією визначати персональний склад судових органів, строк повноважень, обсяг фінансування тощо. Нарешті, саме законодавець визначає, які суспільні відносини повинні врегульовуватися нормами права і відповідно підлягати судовому захисту.

Щодо виконавчої влади, то вона не наділена реальними повноваженнями якимось чином впливати на судову владу. Однак на практиці ефективність та якість функціонування судової влади значною мірою залежать від спрямованості дій та рішень органів виконавчої влади.

У той же час роль судової влади в системі стримувань і противаг має одну особливість. Мова йде про Європейський суд з прав людини. Цей суд як наднаціональний орган для країн-членів Ради Європи виступає, з одного боку, міжнародним гарантом прав і свобод людини, а з іншого — фактичною вершиною судової влади кожної із держав. Рішення Європейського суду з прав людини є остаточними та обов'язковими для держав-учасників Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. У цьому відношенні варто підкреслити, що фактично саме Європейський суд з прав людини виступає тим фактором, з допомогою якого забезпечується законність у діяльності національних судів, повага та реалізація прав і свобод людини, одночасно запобігаючи судовому свавілля [5, с. 22].

Таким чином, роль та місце судової влади в системі стримувань та противаг, що запобігає державному свавілля, визначається двома групами факторів, одні з яких надають їй можливість контролювати рішення законодавчої та виконавчої влад, а інші — ставлять судову владу у залежність від рішень та дій останніх.

Якщо дія всіх цих факторів є збалансованою таким чином, що свобода індивіда залишається недоторканою, то система стримувань і противаг функціонує ефективно. У протилежному випадку судова влада або втручається в діяльність інших гілок влади, або виступає як складова виконавчої влади.

Список використаних джерел

1. Шатіло, В. Стимування і протидія у механізмі державної влади України: теоретичні та прикладні аспекти [Текст] / В. Шатіло // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. — 2013. — № 2 (96). — С. 41–44.
2. Оніщук, М. В. Система стримувань і протидія в українській моделі організації влади: проблеми і шляхи вдосконалення [Текст] / М. В. Оніщук // Часопис Київського університету права. — 2012. — № 3. — С. 91–95.
3. Мовчан, В. В. Проблеми визначення меж судової влади: теоретико-правові аспекти / В. В. Мовчан [Електронний ресурс] Науково-практична Інтернет-конференція “Правопорядок у державному та суспільному розвитку: національний і міжнародний вимір” (24.02.2012). — URL : http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=224%3A120223-12&catid=40%3A-6&Itemid=57&lang=ru.
4. Семерак, О. С. Правосуддя в Україні: конституційні та загальні засади здійснення [Текст] / О. С. Семерак, І. О. Семерак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія “Право”. — 2007. — № 8. — С. 149–154.
5. Раїлян, П. Роль и значение судебной власти в системе разделения властей [Текст] / П. Раїлян // Закон и жизнь. — 2010. — № 11. — С. 18–23.
6. Мовчан, В. В. Поняття, сутність та види меж здійснення судової влади [Текст] / В. В. Мовчан // Вісник Академії адвокатури України. — 2013. — № 1 (26). — С. 22–29.
7. Придачук, О. А. Судова влада в системі розподілу влад [Текст] / О. А. Придачук // Європейські перспективи. — 2013. — № 9. — С. 172–176.

Рекомендовано до друку кафедрою цивільно-правових дисциплін
Національної академії прокуратури України
(протокол № 6 від 20 листопада 2014 року)

Надійшла до редакції 01.12.2014

Иванец О. Н. Пределы судебной власти в реализации механизма сдержек и противовесов
Раскрыто место и роль судебной власти в реализации механизма сдержек и противовесов, в частности определены границы правосудия, в том числе границы вмешательства судебной власти в деятельность других ветвей государственной власти, а именно законодательной и исполнительной, в целях обеспечения эффективной реализации функций государства и обеспечения соблюдения прав и свобод человека и гражданина. Проанализированы особенности судебной власти, которые определяют особое положение этой ветви власти в государственном механизме (речь идет о независимости, исключительности, открытости, подзаконности, властном характере полномочий, четко определенной процессуальной форме). Определено, что судебной ветви власти принадлежит ведущая роль в эффективной реализации системы сдержек и противовесов как гарантии реализации базового принципа правового государства – разделения властей. Особое внимание уделено значению Европейского суда по правам человека для обеспечения баланса и равновесия в деятельности государственных органов, учитывая возможность обжалования решений национальных высшестоящих судов в Европейский суд по правам человека и обязательность выполнения его решений.

Ключевые слова: суд, судебная власть, законодательная власть, исполнительная власть, границы судебной власти, принцип разделения властей, система сдержек и противовесов, государственный механизм.

Ivanets, O. M. The Scope of Judicial Authority in Realization of Check-and-Balance System
The article deals with the place and role of judicial power in implementing of check-and-balance system including the determining the bounds of justice realization as well as limits of intervention of judicial branch in activity of other branches of state power namely legislative and executive ones to ensure the effective exercising of state functions and ensuring the adherence of rights and freedoms of man and citizen. The features of judiciary power which define the special station of this branch of state power in the mechanism of government are analyzed (the question is independence, exclusiveness, openness, sublegislation, imperative character of power, detailed form of action). There was determined that judicial branch plays a leading role in the effective implementation of check-and-balance system as a guarantee of a basic principle of legal state – division of powers. Special attention is paid to the importance of European Court on Human Rights to ensure the balance and parity in state authorities take into account the opportunity of appeal of decisions of national higher courts to European Court on Human Rights and executive force its decisions.

Keywords: court, judicial branch, legislative branch, executive branch, scope of judicial power, division of powers principle, check-and-balance system, state mechanism.

